

संपादकीय.....

शैक्षणिक मानसशास्त्र आणि अध्यापक शिक्षण

अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत शैक्षणिक मानसशास्त्राचे ज्ञान आणि त्याचे उपयोजन हे अभिरुचीपूर्ण, प्रेरणादायी आणि प्रभावीपणे मदत करते. शिक्षकाला केवळ त्याच्या विषयाचे ज्ञान असावे असे अपेक्षितच असते परंतु शिक्षकास बालकाच्या विकासाच्या विविध अवस्थांचे आणि वर्तनाचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे. कारण त्याशिवाय शिक्षक योग्य त्या निष्कर्षाचे संपादन करू शकत नाही. एवढेव नव्हे तर शिक्षकाला अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेतील स्वतःच्या क्षमता आणि मर्यादा माहीत असणे आवश्यक आहे आणि त्याशिवाय शिक्षक अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत चांगले योगदान देऊ शकत नाही.

व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगीण विकास हे शिक्षणाचे मूलभूत द्येय आहे आणि हे द्येय आदर्श आणि नैतिक परिपूर्णता बाळगणाऱ्या संस्थाद्वारेच होवू शकते. शिक्षक-प्रशिक्षणाचा मुख्य हेतू- मूलभूत कौशल्य आणि क्षमता असलेले शिक्षक पुरविणे हा आहे. कारण बालकाच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रभावी अध्ययन कार्यनीतीद्वारे शिक्षक बालकांना सक्षम बनवू शकतो आणि हे सर्व केवळ शिक्षकांना असलेल्या शैक्षणिक मानसशास्त्राच्या चांगल्या ज्ञानाद्वारेच शक्य आहे. To be the best and effective teacher one must know his subject and must also know the forces working in the minds of the children and put them in his changes. पेस्टोलॉजीच्या विधानाने शिक्षण प्रक्रियेत मानसशास्त्र किंती महत्वपूर्ण आहे हे ज्ञान हाते. शिक्षक-प्रशिक्षकास प्रशिक्षणकाळातील दिपस्तंभ म्हणजे शैक्षणिक मानसशास्त्र होय.

बालकांची वाढ व विकास, अध्ययन व अध्यापन, बुद्धीमत्ता, व्यक्तीभेद, अध्ययनावर परिणाम करणारे घटक, अध्ययन प्रक्रिया, विचार आणि विमर्शन, शालेय वातावरण, कौटुंबिक वातावरण C.E. Skinner म्हणतात “Educational psychology is that branch of psychology which deals with teaching & learning”. कला, विज्ञान व वाणिज्य शाखेच्या विद्यार्थ्यांना या विषयाबाबतचे ज्ञान प्रामुख्याने शिक्षण-प्रशिक्षणाच्या काळात अधिक होते.या ज्ञानाद्वारेच अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया कशी सुकर व सोपी होते हे समजते शिक्षकास संस्कारक्षम बनविण्यासाठी तत्वज्ञान हे जसे आवश्यक आहे तसे शिक्षकाच्या वर्तनास योग्य दिशा दर्शीविण्यासाठी मानसशास्त्र अत्यंत उपयुक्त आहे. शैक्षणिक मानसशास्त्रामुळे बालकांच्या भावनिक, शारिरिक, मानसिक, बौद्धीक इ. गरजांचे ज्ञान मिळतेव या गरजा कशा भागवाव्यात? त्या साठी शिक्षकांनी कोणती उपाययोजना आरवावी? त्याद्वारे कितपत गरजांची पूर्तता होते? अशा प्रश्नांची उत्तरे आपणास यावरून मिळते.

चांगल्या शरीरात चांगले मन वास करत असते परंतु हे मानसिक स्वास्थ्य राखण्यासाठी प्रथम शारिरीक स्वास्थ्य राखावेलागते. शारिरीक स्वास्थ्य राखण्यासाठी कोणत्या आवश्यक बाबी आहेत हे जरी इतर विषयाच्या अभ्यासाद्वारे शिक्षकास समजू शकते पण मानसिक स्वास्थ्य ही संकल्पना मानसशास्त्राच्या आधारेच स्पष्ट होते. मानसिक आरोग्य (शिक्षक आणि विद्यार्थी) कसे राखावे? कोणत्या बालकासाठी कोणत्या पद्धतीने पाठ्य घटक शिकवावा याचे उत्तर शैक्षणिक मानसशास्त्रा मुळेच शिक्षकास मिळते. अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत प्रेरणा ही अत्यंत आवश्यक बाब आहे ही प्रेरणा बालकात कशी निर्माण करावी? वेळ प्रसंगी स्तूती, निंदा, पारितोक्षिके बक्षिसे इ.च्या साहाय्याने बालकास अध्ययनासाठी कसे प्रेरीत करावे? यांची मुलभूत माहिती प्रशिक्षकास या शैक्षणिक मानसशास्त्रामुळेच मिळते. विद्यार्थ्याची पाठ्यघटकातील अभिस्फृती जास्त असल्यास ते स्वतः अध्ययनास प्रेरीत होतात प्रत्येक बालकाची अभिस्फृती ही भिन्न असते शिवाय अभिस्फृती ही स्थल कालसापेक्ष बदलत असते याचे झान शैक्षणिक मानसशास्त्रामुळेच शिक्षकास लभते. अभिस्फृतीचा परिणाम प्रेरणोवर व प्रेरणोसाठी व्यक्तीगत भेद कसे साहऱ्य करतात या संकल्पनेबाबत झान शिक्षकास या शास्त्रामुळे लागते. विद्यार्थ्याच्या बुद्धीमत्तेचा विचार करून पाठ्य घटक कसा शिकवावा वर्गात बुद्धीमत्तेबाबत बालकांचे वितरणाचे प्रमाण प्रसामान्य असते. या सर्वांना लागू पडेल अशी कोणती अध्यापन पद्धती शिक्षकाने निवडावी जेणे करून बालकाची बौद्धीक गरज पूर्ण होवून त्यास मानसिक स्वास्थ्य ही लाभेल या बाबत माहिती या शास्त्रामुळेच शिक्षकास मिळते. शैक्षणिक उद्दिष्टे निर्धारित करतांना या शैक्षणिक मानसशास्त्राची मदत होतेच परंतु शैक्षणिक उद्दिष्टे कोणती मार्गानी आणि साधनांनी प्राप्त करता येते याचे समाधानकारक उत्तर शैक्षणिक मानसशास्त्र देते. त्यासाठी शैक्षणिक अनुभव बालकास द्यावे. कोणती साधने वापरावी कोणत्या साधनाद्वारे कोणत्या अनुभवाची पूर्ती होते? या सर्व प्रश्नांची उत्तरे शैक्षणिक मानसशास्त्र देते. शैक्षणिक मानसशास्त्र संशोधनातील विविध चलाचे मापन करण्यासाठी विविध साधने आणि तंत्र विकसित करण्यास मदत करते ज्याद्वारे अध्यापक आणि अध्ययनकर्ता यांच्यातील वर्तन आणि कृतीचे मापन करता येते. अध्यापक शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्टे/ध्येय बांधनीच्या मुळ्यांची (अहिंसा, सत्य, स्वावलंबन) रुजवणूक करणे हे आहे. आणि ही मुळ्य कधी कोणत्या पद्धतीद्वारे, केव्हा रुजवावी याबाबतचे झान शैक्षणिक मानसशास्त्र शिक्षकास देते. कोणत्याही संस्थेचे प्रशासन व व्यवस्थापन लोकशाही पद्धतीने चालविण्यासाठी शैक्षणिक मानसशास्त्राची मदत होते, कारण संस्था म्हटली की त्यात विविध व्यक्ती, त्यांच्यातील भेद, विचारप्रक्रिया, वर्तन, बुद्धीमत्ता, वातावरणाचा त्यांच्यावर होणारा परिणाम इ. सर्वांचा अभ्यास करणे गरजेचे ठरते. हा अभ्यास कसा करावा हे शैक्षणिक मानसशास्त्र शिकविते.

डॉ. सुनिता मगरे
संपादक